

А.Ибрагимова,

ТДЮУ катта ўқитувчиси, мустақил изланувчи (PhD)

ЭКСПОРТНИ ҚўЛЛАБ-ҚўВВАТЛАШ: МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

Аннотация: мақолада экспортга қўмаклашиш ва қўллаб-қувватлаш масалалари ўрганилган. Тадбиркорлик субъектларининг экспорт фаолиятини ҳуқуқий ахборотлар билан таъминлашда хориж тажрибаси таҳлил қилиниб, таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: экспорт, ҳуқуқий ахборот билан таъминлаш, ахборотларни таҳлил қилиш, экспортни қўллаб-қувватлаш, концепция.

Аннотация: в статье изучены вопросы правовой поддержки экспортной деятельности. Проанализирован опыт зарубежных стран по обеспечению правовой информацией экспортной деятельности субъектов предпринимательства и разработаны предложения.

Ключевые слова: экспорт, обеспечение правовой информацией, анализ информации, поддержка экспорта, концепция.

Annotation: The article considers the issues of legal support for export activities. The experiences in legal supporting of foreign countries in providing legal information for business entities has been analyzed and developed proposals.

Keywords: export, supporting with legal information, information analysis, supporting export, conception.

2017 йил натижаларига кўра экспорт ҳажми бўйича Хитой бутун дунёда энг биринчи ўринни АҚШ иккинчи ўринни, Германия учинчи ўринни эгаллаган[1]. Мазкур давлатлардан Хитой ва АҚШ ўз ҳудудининг улканлиги ва табиий бойликларининг кўплиги билан характерланади. Япония, Корея Республикаси, Франция, Италия каби мамлакатлар экспортни қўллаб-қувватлаш борасида тизимли ва узоқ муддатга мўлжалланган сиёсати орқали юқори иқтисодий кўрсаткичларга эришмоқдалар.

Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил январь - сентябрь ойларида экспорт ҳажми 9 367,6 млн. АҚШ долларига (0,4%га камайган) тенг бўлди. Экспорт таркибида товарларнинг улуши 75,9%га эга бўлиб, булар асосан энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари (20,2%), озиқ-овқат маҳсулотлари (8,8%), шунингдек кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар (7,3%) гуруҳлари ҳиссасига тўғри келмоқда.

Хизматлар экспорти ҳажми 2257,3 млн. АҚШ долларини ёки жами экспорт ҳажмининг 24,1%ини ташкил этиб, ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 21,9%га ўсганлиги кузатилди. Хизматлар экспорти таркибининг асосий улуши транспорт хизматлари, туризм хизматлари, телекоммуникация, компьютер ва ахборот хизматлари, молиявий хизматлардан иборат.

Республикадан экспорт қилинаётган товар ва хизматларнинг асосий қисми Хитой Халқ Республикаси ва Россия Федерацияси ҳиссасига тўғри келмоқда. Бу эса умумий экспорт ҳажмининг 37,1%ини ташкил қилади.

Хитой Халқ Республикаси ва Россия Федерациясига экспорт қилинаётган товарлар таркибига назар ташланса, асосан энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари, кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар ҳамда озиқ-овқат маҳсулотлари гуруҳларидан иборат эканлигини кўриш мумкин[2].

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларга мувофиқ тадбиркорлик субъектларининг жаҳон стандартларига жавоб берадиган товарлар, ишлар ва хизматларни тақдим этишга нисбатан рағбатлантириш орқали дунё бозорини эгаллаш, миллий брендлар ҳамда "Made in Uzbekistan" ёрлиғи остидаги маҳсулотларнинг жаҳон бўйлаб кенг ёйилишига эришиш назарда тутилган.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда экспортни қўллаб-қувватлаш мақсадида бир қатор чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, амалга оширилаётган бўлсада, экспорт қилувчи тадбиркорлик субъектларини ахборот билан таъминлаш даражаси қониқарли ҳолатда эмас. Тадбиркорлик субъектлари ташқи бозорни ўзлари таҳлил қилишларига тўғри келмоқда.

Тадбиркорлик субъектларининг барчасида ҳам ташқи бозордаги ҳолатни тўғри ва профессионал даражада баҳолай оладиган, бозордаги талабнинг аниқ доирасини ва миқдорини белгилай оладиган, хорижий мамлакатлар қонунчилигини, айрим ҳолатларда эса миллий қонунчиликдан ҳам ҳатто етарли даражада хабардор бўлмаслик натижасида экспорт қилиш жарёнида мураккабликлар юзага келмоқда.

Айрим ҳолатларда эса тадбиркорлар томонидан экспорт қилиш мақсадида етиштирилган маҳсулотлар (айниқса, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари)га талабнинг кескин тушиб кетиши туфайли зарар кўрилаётгани ёки товарнинг хорижий мамлакатда ўрнатилган талабалар (техник, фитосанитар, ўрам ва қадоқлаш тартиби ва бошқалар)га тўла жавоб бермаслиги натижасида сотиб олувчи томонидан шартноманинг бекор қилиниши ҳоллари ҳам учраб турибди.

Масалан, 2016 йилда Россия Федерациясининг Новосибирск вилоятига экспорт қилинган 9 тоннадан ортиқ шафтоли ҳашаротлар билан зарарланганлиги туфайли тегишли фитосанитар назоратдан ўта олмаганлиги учун Ўзбекистонга қайтариб жўнатилган[3].

Шунингдек, мамлакатда тармоқлар бўйича экспорт стратегияси аниқ ишлаб чиқилмаган. Ваҳоланки, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида "2018 – 2021 йилларга мўлжалланган экспорт фаолиятини ривожлантириш Концепцияси"нинг ишлаб чиқилиши, экспортга мўлжалланган маҳсулотларни юқори даражада маҳаллийлаштиришга йўналтирилган иқтисодиётнинг истиқболли соҳаларини ривожлантириш дастурини тасдиқлаш зарурияти назарда тутилган бўлсада, бундай концепция қабул қилингани йўқ.

Россия Федерациясида 2025 йилга қадар автомобиль саноатида экспортни ривожлантириш бўйича Стратегия[4], Беларусь Республикасида 2018–2020 йилларга мўлжалланган таълим соҳасида хизматларни экспорт қилишни ривожлантириш Концепцияси[5] ишлаб чиқилган.

Россия Федерацияси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги эса янада ўзига хос "йўл" орқали Хитой Халқ Республикасига (этиборлиси шундаки, нафақат тармоқ бўйича ихтисослашув, балки аниқ бир мамлакат даражасида ихтисослашув) қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилишни ривожлантириш Концепциясини ишлаб чиқиш учун 20 миллион рубль мукофот эълон қилган[6]. Концепцияда Хитой бозорига 2024 йилга қадар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, озиқ-овқат

маҳсулотлари ва ичимликлар экспортини ривожлантириш режаси ишлаб чиқиши лозим.

Ўзбекистон Республикасида аниқ турдаги маҳсулотлар экспортига оид бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган[7], аммо улар соҳанинг қатъий ва тизимли ривожланиши аниқ чора-тадбирларни ўзида тўлақонли акс эттира олмаяпти.

Шу жиҳатдан экспорт фаолияти билан шуғулланувчи тадбиркорлар фаолиятини турли йўллар ва воситалар билан қўллаб-қувватлаш ҳамда бу борадаги жаҳон тажрибасининг илғор ютуқларидан келиб чиқиб тизимли чора-тадбирларни белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Айрим мамлакатлар ташқи иқтисодий фаолиятни қўллаб-қувватлашда институционал тузилмаларни ташкил этишга эътибор қаратганлар. Бу борада АҚШ Давлат департаменти хорижда ўз тадбиркорларини давлат даражасида қўллаб-қувватлаш бўйича барча вазирликлар ва идоралар, давлат ташкилотлари ва уларнинг хориждаги вакилларининг фаолиятини мувофиқлаштириб боради. Давлат департаментининг раҳбарлиги остида ташқи иқтисодий фаолиятга тааллуқли масалалар турли қўмиталарда бевосита тадбиркорлар иштирокида муҳокама қилиб борилади. АҚШда хорижий бозорга чиқишни истаган исталган компания бепул равишда контрагент-мамлакатнинг бозор шароитлари ҳақида маълумот билан таъминланади. Шу билан биргаликда, экспортни ривожлантириш марказларида унча кўп бўлмаган маблағ эвазига тадбиркорлар экспорт объекти юзасидан комплекс маркетинг тадқиқотлари, контрагентнинг барча керакли реквизитлари кўрсатилган маълумотлари, унинг кредит тарихи, шунингдек кучли ва заиф жиҳатлари тўғрисида маълумотларни тайёрлаб берадилар.

Буюк Британияда ташқи иқтисодий сиёсат давлат сиёсатининг бир қисми сифатида алоҳида эътироф этилади. Мамлакатда деярли барча вазирликлар ушбу масала билан шуғулланишади. Ташқи иқтисодий ҳамкорлик борасида, айниқса, турли вазирлик ва идораларнинг вакилларида иборат дипломатик миссиялар катта роль ўйнайди. Уларнинг ҳар бири бир вақтнинг ўзида савдо маслаҳатчилари вазифасини ўтайди. Экспорт бўйича британия миллий кенгаши экспорт қилувчиларга – “савдо дарча” лари очиб беришда амалий ёрдам кўрсатади. Британиялик экспорт қилувчи тадбиркорлик субъектларига тегишли хорижий бозорни илк бора ўзлаштириш жараёнида кўргазма-экспозицияларни ташкил этиш юзасидан ташкилий-молиявий кўмак кўрсатилади.

Корея Республикасида 1995 йилдан бери Корея инвестициялар ва савдо агентлиги (КОТРА) бутун дунё бўйича корейлик тадбиркорлар учун ташқи савдо масалаларида ҳамкорлар топишда кўмаклашиб келмоқда. Мазкур ташкилот дастлаб 1962 йилда Корея Республикаси ҳуқуқати томонидан ташкил этилган бўлиб, корей товарлари экспортини ошириш мақсадида тузилган. Ҳозирги кунда 70 дан ортиқ мамлакатларда ўз ваколатхоналарига эга [8].

Японияда ташқи иқтисодий фаолиятга хизмат кўрсатувчи тизимнинг ташкилотчиси сифатида давлатнинг ўзи фаол иштирок этиб, мазкур фаолият бевосита давлат томонидан молиялаштирилади. Давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тармоқли характер акс этиб, маркетинг ахборотларини тўплаш ва таҳлил қилиш, ахборот-консултация хизматларини кўрсатиш, реклама-кўргазма ишларини ташкил этиш, ташқи иқтисодий фаолиятга янги иштирокчиларни жалб этишдан иборатдир. Японияда 1962 йилдан бери

Ташқи савдо ва саноат вазирлиги томонидан ташкил этилган, хорижий мамлакатларнинг иқтисодий аҳоли ҳақидаги маълумотларни тўпловчи тузилмалар фаолият юритиб келмоқда. Японияда ташқи иқтисодий фаолиятни ахборот билан таъминлашга, хорижий мамлакатларнинг тижорат ахборотларини тўплаш ва таҳлил қилишга Ташқи ишлар вазирлиги ҳам жалб этилади.

Япония тадбиркорлари экспортини қўллаб-қувватлашда Япониянинг ташқи савдо бўйича ҳамкорликини ривожлантириш бўйича нотижорат ташкилоти – JETRO (Japan External Trade Organization)нинг аҳамияти каттадир. Мазкур ташкилот тўлақонли равишда ҳукумат томонидан молиялаштирилиб, дунё бозорини ўрганиш, маркетинг ахборотларини тўплаш ва таҳлил қилиш, хорижий мамлакатларда япон товарларининг кўргазмаларини ташкил этиш билан шуғулланади. Ташкилот 1958 йилда Япония экспортини кенгайтириш ва рағбатлантириш мақсадида ташкил этилган [9].

Асосий мақсади Япония ташқи савдосига кўмаклашиш бўлган JETRO компаниясининг ҳозирги пайтда 54 та мамлакатда 73 та ваколатхонаси, фақатгина Япониянинг ўзида 37 та минтақавий идораси мавжуд.

JETROнинг фаолият йўналишлари қуйидагиларни қамраб олади:

Япония экспортини яхшилаш учун воситачилик ва ахборот-маслаҳат ёрдамини кўрсатиш. Бунинг учун савдо фирмалари ва тадбиркорлик субъектларининг вакилларида ташкил топган қўмиталар мавжуд бўлиб, Япония товарларини экспорт қилишнинг аниқ масалалари ўрганиб чиқилиб, турли ечимлар ишлаб чиқилади. Япония товарларининг намуналарини сотиш ва уларнинг кўргазмаларини ташкил этишга катта эътибор берилади. Ташкилот ўзига хос “маълумотлар банки” бўлиб, япон бозорининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида ахборот материаллари тайёрлайди ва хорижий компанияларни мазкур ахборотлар билан таъминлайди. JETROнинг яна бир жуда муҳим вазифаларидан бири Японияга ўз товарларини экспорт қилмоқчи бўлган хорижий компанияларнинг таклифларини (йилига 300 мингтагача) ўрганиб чиқади, Японияга экспорт қилиш истагида бўлган бизнесменларга бепул консултациялар беради;

Хорижда япон товарларининг кўргазмаларини, шунингдек миллий маҳсулотларни мамлакатнинг турли минтақаларида сотиш учун савдо кўргазмаларини ташкил этади, бундай кўргазмаларда хорижий компанияларнинг ҳам иштирок этишларини рағбатлантириб келади;

Япониянинг ишбилармон доираси ва хорижий мамлакатлар тадбиркорлари вакиллари ўртасида алоқалар ўрнатади;

Мамлакатда ва хорижда товарлар экспорти ва импортига оид муаммоларга бағишланган семинарлар (йилига 200 тагача) ўтказилади;

Инглиз тилида турли даврий ва махсус (айнан бир мавзуга бағишланган) нашрларни чоп этишга қаратилган нашриёт-матбаа фаолияти. Уларнинг қаторига Япониянинг иқтисодий, ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, савдо ва импорт тизимига бағишланган (ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар учун) ҳар ойда чоп этиладиган нашрлар ҳам мавжуд. Бундан ташқари, мунтазам равишда Японияда бизнес юритишга оид маълумотлар ва тавсиялар (солик, меҳнат ва бизнеснинг бошқа масалаларига бағишланган 11 та рисола) чоп этилади, 18 та рисоладан иборат махсус нашр эса

япон бозори ҳақида ахборотлар, Японияга экспорт қилишга оид муаммоларга бағишланади [10].

Францияда ташқи иқтисодий фаолият юзасидан ахборотлар олишнинг қўллаб-қувватлаб манбалари мавжуд. Ҳукуматнинг асосий вазифаси мазкур ахборотларни тўплаш ва қайта ишлашни мувофиқлаштиришда кўрилади. Ушбу вазифани бажаришда асосий ижрочи Молия вазирлиги ҳисобланади. Ҳаттоки 1992 йилда экспортга йўналтирилган корхоналар манфаатини кўзлаб иқтисодий маълумотларни такомиллаштириш бўйича махсус ассоциация ҳам ташкил этилган [11].

Испаниянинг “СОРСА” (**Каталония савдо бўйича ҳамкорлик консорсиуми**) консорсиуми дунёнинг 30 дан ортиқ мамлакатларида ваколатхоналаи мавжуд бўлиб, каталониялик тадбиркорларнинг манфаатларини кўзлаб бутун дунёда бизнес-платформаларни яратишга интилади [12].

Шу жиҳатдан юқоридагилардан келиб чиқиб қуйидаги масалаларга эътибор қаратиш долзарб деб ҳисоблаймиз. Биринчидан, мамлакатимизда ҳам экспорт қилувчи тадбиркорлик субъектларига кўмаклашувчи нодавлат нотижорат тузилмаларнинг ташкил этилиши ҳамда улар томонидан тадбиркорлик субъектларига потенциал ҳамкорлар ҳақида ахборотлар банкнинг шакллантирилиши мақсадга мувофиқдир. Фикримизча, бундай нодавлат нотижорат ташкилотнинг фаолиятини Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси томонидан қўллаб-қувватланиши мақсадга мувофиқдир. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 9 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси тўғрисида”ги ЎРҚ – 483-сонли Қонунининг 12-моддасига кўра, Савдо-саноат палатаси тадбиркорлик субъектларига шерикларни, янги бозорларни излашда ва ўзлари ишлаб чиқарган маҳсулотни ташқи бозорларга олиб чиқишда, экспорт турларини кенгайтириш ва тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини оширишда, шунингдек уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда кўмаклашади.

Иккинчидан, республиканинг экспорт сисъатини аниқ белгилаб берувчи концепциянинг, яъни Ҳаракатлар стратегиясида назарда тутилган “2018 – 2021 йилларга мўлжалланган экспорт фаолиятини ривожлантириш Концепцияси” қабул қилиниши, шунингдек унинг асосида аниқ турдаги маҳсулотларни экспорт қилишга оид бўлган қонунчиликнинг замон ва бозор талабидан келиб чиққан ҳолда тизимлаштирилган шаклга келтирилиши мақсадга мувофиқдир.

Учинчидан, экспорт қилувчи тадбиркорлик субъектлари учун ахборотлар банкни яратишда маркетинг тадқиқотларини олиб боровчи молиячи-иқтисодчилар билан биргаликда юридик мутахассисликка эга бўлган профессионал ходимларнинг иштироки ҳам ниҳоятда муҳим. Чунки экспорт фаолиятининг ҳуқуқий асосларини тизимлаштирилган ҳолатга келтирилиши, тадбиркорлик субъектлари томонидан қайси давлатга қандай маҳсулотни қандай ҳуқуқий нормаларга риоя этган ҳолда экспорт қилиниши ҳақида аниқ маълумотлар базасини шакллантирилиш лозим. Шунингдек, хорижий бозорларни ўрганишда, хорижий қонунчиликка мувофиқ равишда хорижий мамлакатнинг импортга оид қонунчилиги ҳам таҳлил этилиши лозим. Бундай ахборотлар банкнинг шаклланиши экспорт фаолияти билан шуғулланувчи

тадбиркорлик субъектлари учун хорижий бозорларни эгаллашда дастурул умал бўлиб хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. <https://www.statista.com/statistics/264623/leading-export-countries-worldwide>
2. <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/4899-tashqi-savdo-8>
3. <http://rshn-nso.ru/news>
4. Распоряжение от 31 августа 2017 года №1877-р. Стратегией определены приоритетные направления развития экспорта автомобильной промышленности, меры поддержки отрасли, целевые показатели и ресурсное обеспечение. // <http://government.ru/docs/29095/>
5. <http://www.belta.by/society/view/v-belarusi-razrabotana-kontseptsija-razvitiya-eksporta-uslug-v-oblasti-obrazovaniya-na-2018-2020-gody-287523-2018/>
6. <https://torg94.ru/news/kontseptsiya-razvitiya-eksporta-selhozproduktii-v-kitaj-obojdetsya-minselhozu-v-20-mln-rub-2018-10-01/>
7. Донни қайта ишловчи корхоналарни қўшимча равишда қўллаб-қувватлаш ва уларнинг экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори №684 Қабул қилинган сана 24.08.2018 Кучга кириш санаси 25.08.2018; Таркибида мис бўлган маҳсулотлар экспортини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори №ПҚ–3768 Қабул қилинган сана 04.06.2018 Кучга кириш санаси 05.06.2018; Чарм-поябзал ва мўйначилик соҳаларини ривожлантириш ва экспорт салоҳиятини оширишни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарор №ПҚ–3693 Қабул қилинган сана 03.05.2018, Кучга кириш санаси 04.05.2018; Республикада каврак плантацияларини ташкил этиш ва уларнинг хом ашёсини қайта ишлаш ҳажмларини кўпайтириш ҳамда экспорт қилиш чора-тадбирлари тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори №ПҚ – 3617 Қабул қилинган сана 20.03.2018 Кучга кириш санаси 20.03.2018 в.б.
8. <http://www.kotra.uz>
9. <https://www.jetro.go.jp/en/jetro/>
10. <https://www.jetro.go.jp>
11. Приходько С.В. и авт. кол. Стимулирование экспортной деятельности в зарубежных странах и практика поддержки экспорта в России.– Москва, 2007 – С 7.
12. Приходько С.В. и авт. кол. Стимулирование экспортной деятельности в зарубежных странах и практика поддержки экспорта в России.– Москва, 2007 – С 8.